

۱۳۷۱۰۹۱

گلستان سعدی

شرف‌الدین مصلح‌بن عبدالله سعدی شیرازی

انتشارات آوای دانیال

تهران - ۱۳۹۴

سرشناسه: سعدی، مصلح بن عبدالله، ۹۶۹۱ق. عنوان قراردادی: گلستان. عنوان و نام
 بدیدآور: گلستان سعدی/ شرف الدین مصلح بن عبدالله سعدی شیرازی؛ براساس
 نسخه تصحیح شده محمدعلی فروغی. مشخصات نشر: تهران: آوای دانیال، ۱۳۹۴.
 مشخصات ظاهری: ۲۶۰ص. شابک: ۸-۲-۹۵۴۰۰-۶۰۰-۹۷۸. وضعیت
 فهرست نویسی: فیبا. موضوع: شعر فارسی - قرن ۷ق. شناسه افزوده: فروغی،
 محمدعلی، ۱۲۵۴ - ۱۳۲۱. مصحح: رده بندی کنگره: ۱۳۹۴ PIR۵۲۰۴. رده بندی
 در بی: ۸۳۱/۸۸. شماره کتابشناسی: ۴۰۴۲۱۸۸

گلستان سعدی

شرف الدین مصلح بن عبدالله سعدی شیرازی
 براساس نسخه تصحیح شده محمدعلی فروغی

ناشر: انتشارات آوای دانیال
 ناظر چاپ: جعفر میرحمادی
 تیراژ: ۵۰۰ جلد
 نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۴
 شابک: ۸-۲-۹۵۴۰۰-۶۰۰-۹۷۸

قیمت: ۷۵۰۰ تومان

انتشارات آوای دانیال

میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، کوچه بهشت آیین، پلاک ۲۸

تلفن: ۵۱۴، ۶۶۴۱ - ۴۴۳۵، ۶۶۴۱

فهرست

۵	مقدمه
۱۹	دیبچه
۳۵	باب اول - در سیرت پادشاهان
۸۵	باب دوم - در اخلاق و روشان
۱۲۳	باب سوم - در فضیلت قناعت
۱۵۵	باب چهارم - در فوائد خاموشی
۱۶۵	باب پنجم - در عشق و جوانی
۱۹۳	باب ششم - در ضعف و پیری
۲۰۳	باب هفتم - در تأثیر تربیت
۲۱۸	جدال سعدی با مدعی در بیان توانگری و درویشی
۲۲۹	باب هشتم - در آداب صحبت

مقدمه

ارجمندترین کتاب نظم فارسی «شاهنامه» فردوسی است و زیباترین کتاب نثری سعدی و این هر دو کتاب به سبب همین که پسندیده خاص و عام بوده در دست و پای مردم افتاده و گرفتار دستبرد نویسندگان و خوانندگان گردیده، چنانکه من چندین سال به اندازه‌ای که توانستم جست‌وجو کردم و برانجام ناامید شدم از اینکه از این دو کتاب نسخه‌ای بیابم که بتوانم به کتاب مطابقت آنست که از دست مصنف برآمده است.

«گلستان» که اینک منظور نظر ماست، چنین می‌باشد که از اوایل امر و شاید از روزگار خود شیخ سعدی در استنساخ دچار تحریف و تصرف شده و دیرگاهیست که ادبا به این معنی برخوردده‌اند جز اینکه تا این اواخر ذهنها همواره متوجه بود به اینکه در استنساخ سهو و غلط رفته است ولیکن تأمل در نسخه‌های فراوان قدیم و جدید معلوم می‌دارد که

بسیاری از تحریفها عمدی بوده و هرکس «گلستان» را نوشته یا نویسانده است آن را موافق ذوق و سلیقه خویش ساخته است، چنانکه شاید دو نسخه خطی از این کتاب یافت نشود که تماماً با یکدیگر مطابق باشند. اینجانب از اول عمر می‌دیدم و می‌شنیدم که مغلوط بودن «گلستان» مورد توحه اهل فضل و ادب گردیده و تصحیح این کتاب گرانبها از امور است که رزوی آن را در دل می‌پروراندند ولیکن غالباً از این نکته غافل بودند که بن کار به حدس و قیاس و به قوت فضل و سواد و ذوق و سلیقه میسر نیست و بهره منحصراً آنست که نسخه‌های قدیمی که نزدیک به زمان شیخ بزرگوار داشته شده و کمتر گرفتار دستبرد و تصرف نویسندگان گردیده باشند، دسترس آید. مأخذ قرار داده شود.

نخستین و شاید تنها قدم صحیحی که تاکنون در این راه برداشته شده، آن است که استاد گرامی آقای عبدالعظیم قریب گرکانی برداشته‌اند که گلستانی به خط بسیار زیور که ممکن است به قلم میرعماد معروف باشد، به دست آورده‌اند و ویسنته آن در سال ۱۰۲۱ در پایان کتاب اظهار کرده است که از روی نسخه‌ای که در سال ۱۰۶۲ به دست مصنف نوشته شده استنساخ نموده است و آقای قریب از روی آن نسخه به طبع «گلستان» اقدام کرده، مقدمه‌ای محققانه در ترجمه آن سال شیخ سعدی و مقام بلند او در سخن‌سرایی و چگونگی احوال «گلستان» مشتمل بر تحقیقات بسیار سودمند و نیز توضیحاتی در آخر کتاب بر آن

افزوده‌اند و شک نیست که این «گلستان» صحیح‌ترین نسخه‌ایست که تاکنون به چاپ رسیده و با آن مقدمه نفیس و توضیحات همیشہ باید مورد استفاده دانش‌طلبان باشد.

ولیکن پس از تأمل در آن، و مطابقه با بعضی نسخه‌های کهنه دیگر، چنین به نظر می‌رسد که آن نیز کاملاً مطابق با نسخه اصل «گلستان» نیست و نویسنده یا خود باز تصرف در عبارات شیخ را روا دانسته یا نسخه‌ای که از آن نقل کرده، بلاواسطه منقول از خط شیخ نبوده و در نسخه‌های وسط تصرفات به عمل آمده و بنابراین هنوز به یافتن نسخه صحیح «گلستان» باید دست زد.

در مسافرت‌هایی که من در اروا نمودم، به راهنمایی دوست دیرینه گرامی دانشمند خود آقای سید پروینی که مقامات علمی ایشان بر همه اهل فضل معلوم است و محتاج به شرح و بیان نیست، آگاه شدم که در کتابخانه ملی پاریس، نسخه‌ای از «گلستان» وجود است که در سال ۷۶۸ نوشته شده و بالنسبه صحیح است.

این اکتشاف مشوق من شد که در امر «گلستان» تحقیق پردازم. آقای قزوینی لطف فرموده از آن «گلستان» برای من عکس برداشتند. در تهران هم دوستان دانش‌پرور، در این باب یاری کردند و وزارت معارف نیز مساعدت و همراهی فرمود و چندین نسخه کهنه «گلستان» به دست آمد که البته نسبت به «گلستان»‌های چاپی و نسخه‌هایی که در این

سیصد چهارصد سال گذشته نوشته شده، صحیح تر بود اما هیچیک مقصود را کاملاً حاصل نمی نمود.

عاقبت در اصفهان یک نسخه یافت شد که به ذوق خود اینجانب و به تنه دایق بسیاری از اهل بصیرت، می توان آن را صحیح ترین نسخه ای که تاکنون به نظر آمده دانست. هزار افسوس که یک نقص و یک عیب بزرگ دارد. قص آن اینکه در چند جا چند صفحه از آن افتاده و به این واسطه، قریب یک چهارم از تمام «گلستان» را فاقد است. عیب آن اینکه دارندگان این کتاب هم مانند بسیاری از کُتاب، مرض دخل و تصرف داشته و در بسیاری از مواضع کلمات و عبارات را تراشیده و به سلیقه خود درست کرده اند، یا حاشیه هایی بر آن در متن یا حاشیه افزوده اند. و نیز این نسخه از غلط کتابتی هم عاری نیست یعنی اغلاطی دارد که نویسنده سهواً خطا کرده است.

از این دو سه فقره عیب و نقص که بکاریم این کتاب بهترین نسخه های «گلستان» به نظر می رسد و گذشت از اغلاط کتابتی و مواضعی که در آن قلم برده شده است، و تشخیص بعضی از آنها به آسانی و بعضی به دشواری ممکن است، شاید بتوان گفت که تقریباً مطابق است با آنچه از قلم شیخ سعدی بیرون آمده است.

پس چنین به نظر رسید که اکنون می توان نسخه ای از «گلستان» تهیه کرد که نسبتاً صحیح و به قلم شیخ اجل نزدیک باشد، و جناب آقای

علی اصغر حکمت وزیر معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه که برای نشر و ترقی علم و ادب سری پرشور دارند و از هیچ اقدام و اهتمامی در این راه فروگذار نمی‌کنند، محرک اینجانب در این امر شده اسبابی که برای حصول مقصود لازم بود فراهم نمودند؛ یعنی هر نسخه از «گلستان» که هر جان‌نشان داده شد به هر وسیله بود عین یا عکس آن را به دست آوردند و به اختیار اینجانب گذاشتند، علاوه بر این آقای حبیب یغمائی از اعضای انجمن وزارت معارف را که دارای ذوق سلیم و طبع شاعری و عشق مفرط به کلامهای ادبی می‌باشند، به دستگیری اینجانب گماشتند و ایشان استنساخ را بر عهده گرفتند و سر و طوطی به چاپ و تصحیح و کلیه زحمات را بر عهده گرفته در امور مادی به معنوی این کار با اینجانب مساعدتی بسزا نمودند و از هیچ نوع همکاری دریغ نداشتند از این رو من نظر به عشقی که به کتاب «گلستان» داشتم و اسبابی که فراهم دیدم به این کار دست بردم و برای اینکه به درستی معلوم شود که در تهیه این نسخه، چه روش اختیار شده است توضیحات ذیل را می‌نگارم. نسخه اصفهان که وصف آن کرده آمد، اصل و متن قرار داده شد و کاملاً از آن تبعیت نمودیم، مگر در مواضعی که غلط بودن آن را یقین کردیم، و در این موارد تجاوز از آن را جایز بلکه واجب شمردیم و آنچه از روی نسخه‌های معتبر دیگر یافتیم، به جای آن گذاشتیم و این مواضع هم دو قسم بود: یکی آنکه غلط بودنش بر حسب املا یا عیب و نقص کلمه و عبارت آشکار بود مانند «حاضر» به

جای «حاضر» و «عمر» به جای «عمر» و «مشاورالیه» به جای «مشارالیه» و «جهلت» به جای «جاهت» و «مخالفت» به جای «مخافت» و امثال آن. دیگر مواضعی که غلط بودن آنها این اندازه آشکار نیست ولیکن بر سبب سیاق عبارت و ذوق و ملاحظه وزن شعر، مخصوصاً با اتفاق یا اکثریت نسخه‌های کهنه معتبر دیگر، توانستیم مطمئن شویم که در آن نسخه، غلط واقع شده است. مانند اینکه به جای «ارکان دولت پسندیدید» نوشته شده است «ارکان دولت پسندید» و به جای «شکر نعمت بگفتم» در این خدمت ببوسیدم» نوشته شده است «شکر خدمت بگفتم و زمین خدمت ببرسیدم» و به جای «از نیک و بد اندیشه و از کس غم نیست» نوشته شده است «از نیک و بد و اندیشه و از کس غم نیست» و از این قبیل.

مع هذا در این قسمت باز از تجاوز از متن، تاملی توانستیم خودداری کردیم و ذوق و سلیقه خود را حاکم قرار ندادیم. مگر در مواردی که به نظر ما آشکار و حتم بود که نسخه اصل غلط است. با وجود این به احتیاط اینکه مبدا فهم و ذوق ما به خطا رفته باشد و برای اینکه دست اندگان از تمام آن متن کاملاً آگاه باشند و بتوانند حکومت کنند هر جا که از آن تجاوز کرده ایم، در حاشیه، نسخه اصل را به دست داده ایم و آنچه در حاشیه حرف «ص» گذاشته شده، علامت آنست که در نسخه اصل چنان بوده و ما در آن تصرف کرده ایم.

از این موارد گذشته، تخلف از نسخه‌ای که آن را اصل قرار داده‌ایم جایز نشمر دیم؛ هر چند گاهی نسخه‌های دیگر می‌دیدیم که به نظر بهتر می‌آمد و با آنکه بعضی از دوستان از این جهت تأسف می‌خوردند بلکه سرزنش می‌کردند از شیوه خود دست برنداشتیم، زیرا بنای ما بر این بود که «گلستان» را مطابق ذوق و سلیقه خود ترتیب دهیم و هیچ نسخه دیگر را هم ندانیم که بیش از نسخه اصفهان لایق اعتماد و اتکا باشد تا به تعبد از آن متابعت کنیم، فقط برای اینکه خاطر خوانندگان از اختلاف نسخه‌ها مستحضر باشد بتوانند حکومت کنند، هر جا نسخه‌ای به نظر ما بر نسخه اصل مرجع یا اصل با آن مساوی بود - خاصه مواردی که اکثر نسخه‌های معتبر بر آن منوال دید می‌شد - در حاشیه نسخه بدل قرار دادیم و از توسعه این نسخه‌ها پرهیز کردیم زیرا اختلاف نسخ به اندازه‌ای فراوان است که تعرض ممه‌زیانشر بیش از فایده، و فرع زاید بر اصل می‌نمود.

و اما در قسمتهایی که نسخه اصفهان ناقص بود به نسخه‌های کهنه دیگر مراجعه کردیم و چون هیچیک را چنانکه اشاره شد، قابل اعتماد تام نیافتیم در موارد اختلاف به متابعت از اتفاق یا اکثر نسخ، اتفاقاً دیدیم و ذوق و سلیقه خود را کمتر حاکم ساختیم.

حاصل اینکه کتابی را که به نظر خوانندگان می‌رسد، نسخه صحیح «گلستان»، چنان که از قلم شیخ سعدی به در آمده است معرفی

نمی‌کنیم و اصلاً نمی‌دانیم به چنین آرزویی می‌توان رسید یا نه، ولیکن تصور می‌کنم نسبتاً به آن آرزو نزدیک شده‌ایم و شاید بتوان گفت آنچه از قلم شیخ در آمده، از این متن یا نسخه بدلهایی که متعرض شده‌ایم، بیرون نیست. مع‌هذا همواره باید امیدوار بود که نسخه‌های بهتر و صحیح‌تر به دست آید و هر کس ما را به چنین چیزی رهبری کند که از این سببتوانیم این نسخه را بهبودی دهیم و تکمیل کنیم مایه امتنان، و به ادبیات فارسی، حتی متنی بسزا خواهد بود. چنانکه نسبت به همین متن و نسخه بدلهایی که اخیر کرده‌ایم، هر کس نظر انتقادی بکند، اگر چه با تازیانۀ سرزنش همراه باشد، با کمال امتنان نگریسته و با نهایت بیطرفی مورد استفاده قرار خواهیم داد و بتواند گان محترم را متوجه می‌سازیم که از اقدام به طبع این «گلستان» نه استفاده مادی در نظر داشتیم نه کسب شهرت و اعتبار، و فقط از راه تعش به «گلستان» و به آرزوی رسیدن به نسخه صحیح‌تری از آن، تمایل این نسبت را بر خود هموار کردیم و بیش از خود شیخ سعدی در تصنیف کتاب، از عمر گرانمایه بر آن خرج نمودیم و امیدواریم کسانی که «گلستان» را قابل تعش می‌دانند و میسرشان می‌شود، شخصاً یا به یاری خود ما از اصلاح و تکمیل این نسخه برای چاپهای آینده دریغ ننمایند.

در صورت ظاهر این کتاب هم تصرفی کرده‌ایم و آن این است که بر حسب معمول، اشاره به بیت و مصرع و قطعه و امثال آن نکرده‌ایم زیرا

اولاً یقین نیست که خود شیخ سعدی این کار را کرده و احتمال قوی می‌رود که این اشارات را بعدها استنساخ‌کنندگان افزوده باشند و فرضاً که چنین نباشد، این اشارات زمانی واجب بوده که شعر و نثر را با هم یک‌ره می‌نوشتند و مطالب را از هم جدا نمی‌ساختند.

دیگر اینکه در دیباچه، عناوین مانند: «سبب تألیف کتاب» و «عذر تقصیر خدمت» و «ذکر امیر کبیر» و امثال آن را، و در باب هشتم، عناوین «حکم» و «پند» و «نصیحت» و مانند آن را حذف کردیم زیرا از تأمل و مطابقت نسخه‌ها با ما یقین شد که این عناوین را شیخ سعدی ننوشته و اگر هم چیزی نوشته غیر از این بوده است؛ چنانکه دربارهٔ اتابک ابوبکر و پسر او که هنگام تصنیف کتاب مرده بودند و سعدی «گلستان» را به نام ایشان موشح ساخته است «... علیّه» و مانند آن نوشته‌اند و در نسخه بسیار کهنه‌ای که متأسفانه یک ورق بیشتر از آن باقی نمانده بود، در جایی که معمولاً «سبب تألیف کتاب» عنوان کرده‌اند، چنین عنوان دیده شد: «پند از پشیمانی خوردن از دنیا» و در هر حال چون این عنوانها اهمیت و فایده ندارد و یقیناً از قلم شیخ نیست حذف آنها را سزاوارتر دانستیم.

اینکه چند کلمه هم از نسخه‌های مهم که در دست ما هستند و دوستانی که در این باب مساعدت کرده‌اند می‌نگاریم:

نسخهٔ اصفهان که متن این «گلستان» قرار داده شده متعلق بود به

آقای ابوالحسن بزرگزاد و ایشان بی مضایقه، نسخه نفیس خود را مدتی مدید به ما تفویض کردند و توفیق یافتن ما در تنظیم این کتاب به مساعدت ایشان آسان گردید.

پس از نسخه آقای بزرگزاد، نسخه‌ای که از همه صحیح‌تر به نظر می‌آمد، متعلق بود به آقای مجدالدین نصیری که به قاعده، در مائه هشتم نوشته شده باشد. ولیکن متأسفانه آن نسخه نیز مانند نسخه اصفهان هم در دسترس بود هم دستخوش تصرف و تحریف شده و بسیاری از کلمات و عبارات آن را از شیده و عوض کرده‌اند.

پس از آن، بهترین نسخه آن بود که از روی نسخه کتابخانه ملی پاریس عکس برداشته شد و پیش از این مذکور داشتیم.

آقای صادق انصاری، عضو وزارت معارف هم یک نسخه کلیات خطی به اختیار ما گذاشتند که در ۷۹۴ نوشته شده و با اینکه ناقص و مغلوط بود، از آن استفاده کردیم. نسخه‌ای که در کتابخانه سلطنتی به خط بسیار خوش و تذهیب عالی و جلد گرانبها موجود است و رقم یا قوت مستعصمی دارد نیز مورد استفاده گردیده است و در چگونگی این نسخه تحقیقاتی هست که چون مفصل می‌شود به موقع مناسب آن را به اطلاع شما می‌نماییم.

آقای اسمعیل امیرخیزی که از عاشقان گلستاند و در مراجعه به نسخ قدیم اهتمام بسیار ورزیده‌اند، راهنمایی‌ها کرده و یک نسخه

«گلستان» که بالنسبه کهنه و صحیح بود نیز به اختیار ما گذاشتند. در ضمن اینکه مشغول تهیه این نسخه بودیم، آگاهی حاصل شد که دو نسخه از «گلستان» در لندن موجود است بسیار کهنه، و ممکن است مورد استفاده باشد. برای اینکه عمل خود را تکمیل کرده باشیم، دستور یکس اندازی از آن دو نسخه هم داده شد و مقارن اتمام کتاب آن عکسها را دید.

یکی از آن دو نسخه در سال ۷۲۰ نوشته شده و متعلق به لرد گرینوی انگلیسی بود. و جزء متون و مکات او می باشد. نسخه دیگر در سال ۷۲۸ نوشته شده و متعلق به کتابخانه اداره هند است.

مشاهده این هر دو نسخه، عقیده ای را که در صدر این مقدمه اظهار داشته ایم که «گلستان» از اوایل امر در خوش تصرفات گردیده، تأیید کرد، زیرا هر چند اولی کمتر از سی سال و دومی کمتر از چهل سال پس از وفات شیخ سعدی نوشته شده، آن هر دو نسخه از غلطها و سهوهای کتابتی، با آنکه فقط هشت سال از یکدیگر فاصله دارند، با هم و با نسخه های کهنه دیگر اختلافاتی دارند که جز تحریف و تصرف عمده، محمل دیگر بر نمی دارد. در هر حال، نسخه لرد گرینوی از نسخ «گلستان» که تاریخ کتابتش معلوم است، کهنه ترین نسخه و است که تاکنون به نظر اینجانب رسیده و هر چند نه خالی از غلط کتابتی است و نه اطمینان می توان داشت که از تحریف و تصرف عمده مبری بوده باشد. از جهت نزدیک بودن به قلم شیخ سعدی، تقریباً در عرض نسخه

آقای بزرگ‌زاد است و بنابراین از اختلافاتی که با این نسخه دارد، آنچه را قابل توجه دانستیم متعرض شدیم. نسخه کتابخانه هندی، با آنکه یکی از قدیمترین نسخه‌هاست، این حیثیت را ندارد و از آن کمتر استفاده کردیم و چون این هر دو نسخه موقعی به دست ما آمد که چاپ کتاب نزدیک به اتمام بود؛ نسخه بدلهایی را که از این دو کتاب اختیار کردیم جدائنه به آن کتاب ضمیمه نمودیم تا مورد استفاده عموم گردد. و اگر این کتاب به تازمه طبع رسید آن اختلافات را هم در پاورقی به نسخه بدلهای دیگر ملحق خواهیم ساخت. از نسخه بدلهایی که اختیار کرده‌ایم، هر کدام در نسخهای متعدد یافت شده، ذکر مأخذ آنها را لازم ندانستیم. و در آنچه اختصاص به نسخه کتابخانه سلطنتی داشت علامت «س» گذاشتیم. و در آنچه نسخه پاریس در آن منفرد بود علامت «پا» گذاشتیم. و در نسخه‌های دیگر رجوهی که اختصاصی و قابل تعرض باشد نیافتیم. چون منظور ما از تنظیم این نسخه فقط نزدیک شدن به حقیقت «گلستان» بود و به صورت تجدیدن نوجه ندانستیم، در رسم الخط اهتمامی نورزیدیم و هر چه امروز معمول است به کار بردیم و البته اهل فضل می‌دانند که در کتابهای فارسی در «الف» و «ه» و «هشتم» میان دال و ذال تفاوت می‌گذاشتند و «پ» و «ج» را با «ب» و «ن» یکسان و «که» و «چه» را «کی» و «چی» می‌نوشتند و بعضی شیوه‌های دیگر از این قبیل در تحریر داشتند که به شرح آنها حاجت نیست. چیزی که قابل ذکر می‌دانیم این است که در نسخه اصفهان «توانگر» همه جا «تونگر»

نوشته شده، چنانکه نمی توان ساقط بودن الف را بر غفلت و غلط کتابتی حمل نمود. دیگر اینکه کاتب در کلماتی مانند «هوی» و «مجری» مقید به رسم الخط عربی نشده و «هوا» و «مجرا» نوشته است. چون کتاب فارسی است، این روش را بی ضرر دانسته پیروی کردیم. و چون این نسخه متن کتاب ما قرار داده شده یک صفحه از آن را عکس انداخته، عیناً به این متن ملحق ساختیم و تکمیل آگاهی را می گوئیم که آن نسخه به صورت سابق است. به توضیح مشکلات و ایراد تحقیقات و تنظیم فهرستها و پس از آن نیز دست نبردیم؛ چه منظور ما تنظیم متن «گلستان» بود و بر سر این کارها را، که البته مفید و لازم است، دیگران بهتر از ما کرده و خواهند کرد. فقط از آقای یغمایی خواهش کردیم تحمل زحمت نموده فهرستی از اسامی اعلام که در «گلستان» مذکور است، ترتیب دادند و آن را به آخر کتاب ملحق ساختیم. در خاتمه برای ادای حق می نگاریم که سپاسگزاری ما در انجام این امر، که شاید خدمتی به ادبیات ایران باشد، اول به جناب آقای وزیر معارف است که در واقع مؤسس شدند و اسباب فراهم کردند، سپس نسبت به بزرگواری که اسم بردیم و به تسلیم نسخه های خود ما را در این کار مساعد کردند.

محمد علی فروغی

اول اردیبهشت ماه جلالی ۱۳۵۶ - مطابق ۱۳۱۶ شمسی